

The Role-Playing Mechanism of Intention in Human Life Based on the Principles of Transcendental Wisdom

Muhammad Nasri Nasrabadi ¹ Mahdi Ganjvar ²

1. Ph.D. graduated in Transcendental Wisdom, University of Isfahan, Isfahan, Iran. E-mail: mnnasrabadi73@gmail.com

2. Associate Professor, Department of Islamic Philosophy and Theology, Faculty of Theology and Ahl-al-Bayt (Prophet's Descendants) Studies, University of Isfahan, Isfahan, Iran. E-mail: m.ganjvar@litr.ui.ac.ir

Article Info:

Article type:

Research Article

Article history:

Received:

6 August 2025

Revised:

17 November 2025

Accepted:

13 January 2026

Published:

6 September 2026

Keywords:

Intention, Authority (plus will), Ultimate cause, Transcendental ego, Transcendental Wisdom

Abstract: The current research is based on the ontological explanation of intention and its role in identifying the particular actions of man, and tries to explain the quality of its influence in human life based on the foundations of the philosophical system of Transcendental Wisdom; a system that, by emphasizing the theory of the originality of existence, provided the ground for explaining the applied unity of existence and then the collective and applied unity of the human soul-which is the basis of the deepest level of analysis of the category of intention. In order to answer the research problem, using a descriptive-analytical approach, first the effect of intention in action, action in the present, and both in essence are expressed. In the following, intention is introduced as the first appearance of human free will, and finally, the discourse of intention is explained as the discourse of passing from the bound self to the absolute self. The result is that paying attention to intention and focusing on it is actually a voluntary effort to reach the deeper and truer layers of the human soul and to express the layered inner self of the Alavi and Saehmand. In other words, the main effect of intention in human life is to lead human beings to think about the meaning, end, and purpose of things, which is realized through the process in the layers of the transcendental ego, and this process causes them to be actualized and more self-aware.

Cite this article: Nasri Nasrabadi, M. Ganjvar, M (2026). The Role-Playing Mechanism of Intention in Human Life Based on the Principles of Transcendental Wisdom, *Philosophical Meditations*, 16(38), 343-373. <https://doi.org/10.30470/phm.2025.2037218.2557>

© The Author(s).

Publisher: University of Zanjan.

DOI: <https://doi.org/10.30470/phm.2025.2037218.2557>

Homepage: phm.znu.ac.ir

Introduction: The current research is trying to find the answer to this question: what is the role of intention in human life based on the principles of Transcendental Wisdom? Based on the principles of Sadra's wisdom, is it possible to create a different life for human beings by focusing on this category as one of the areas of human existence, and if such an effort is fruitful, how is it possible? The answer to this problem requires multifaceted research as follows:

1. The relationship between intention and the agent: First of all, the answer to this question must be determined: what is "intention" basically? What is its ontological analysis based on the principles of Transcendental Wisdom? What is the position of intention as one of the actions of the human soul in its existence and what is its relationship with the intentioner (agent)?

2. The relationship between intention and action:

As the most superficial layer and dimension of human existence, the most perceptible emergence of essence, and also the most common factor of change in human life, what is the relation of human action with its intention? In other words, from the ontological point of view, what is the role of the intention in the identification of the action and what is the existential connection of the action with the intention and the motivation behind it?

3. The relationship between intention and the agent's life: The next issue that the main mission of the current research is to deal with is the role of intention in human life; this means that after the ontological explanation of the intention and also the explanation of its role in human partial actions, the quality of its effect on human life should be explained based on the principles of wisdom.

In some studies, the first two issues have been addressed to

some extent (for example: Nasri Nasrabadi & colleagues, 1402 SH). In short, in relation to the first issue, it should be said that two headings and philosophical keywords completely related to “intention,” which are the way forward in the research about the issues related to it, are the topics of “plus will” and “ultimate cause,” and understanding the truth and the place of intention without clarification and research about these two is not possible. All the main analyses of the current research will be based on these two categories.

In relation to the second problem, i.e. the relationship between intention and action, it should be said that intention is the first fully voluntary action in the chain of principles of human voluntary actions on the one hand, and also the ultimate cause of his action on the other hand; by determining the quality of the connection and voluntary union of the agent with the layers of his

transcendental ego, it forms the entire identity and identification of the action.

Therefore, the third issue will be addressed in the following.

Methodology: In order to answer the research problem, with a descriptive-analytical approach, first the effect of intention in action, action in the present, and both in essence are expressed. In the following, intention is introduced as the first appearance of human free will, and finally, the discourse of intention is explained as the discourse of passing from the bound self to the absolute self.

Findings: Based on the principles of Transcendental Wisdom, the role-playing mechanism of intention in human life will have a clear explanation, considering that intention, on the one hand, shapes the entire identity and character of the action, and through the action, it affects the present, and through the action and the present, it becomes

manifest. From another angle, intention, as the first source of a voluntary action, is the turning point of action; because it is the place of emergence of man's free will and the position of his knowledge and providence, and in other words, it is the platform of his essence and the emergence of man's essence in the position of action. In fact, in the process of issuing an action, the first place where human nature shows itself and finds an appearance is the position that intends, and this position is the meeting point of principles. The previous involuntary, in other words, the principles of the previous unconscious, meet his knowledge and providence, and in other words, it is the emergence of the self-conscious nature. In other words, man is actually changing his essence with his free will and changing his intentions, and in more precise terms, he is manifesting himself, and he is bringing his soul to the surface from the inside and the commune. From the deepest point of view, the

principle of the influence and role of intention in human life comes back to its connection with the absolute soul of man. Therefore, explaining the place of intention in the chain of principles of human voluntary actions and tying it with details needs to be revised. In other words, the intention, as the motivation behind the action and in a sense the inner meaning of the action, has a more internal, deeper, broader, more general, and more comprehensive truth, which partial intentions and minor actions are appearances of that meaning and things of that truth, and the discourse of intention little by little makes a person think about the background of these partial actions and leads him to reflect on the inner states and attributes, and ultimately the truth of its essence is required. The essential aspect of playing the role and the extraordinary importance of intentions, its causality—as the ultimate cause of action and as a result the

cause of the causality of its effective cause—is bound for man’s journey from the self to the Absolute Self.

Discussion and Conclusion:

Based on the principles of Transcendental Wisdom, the main effect of intention in human life is to lead human beings to think about the meaning, the end, and the purpose of things, which is realized through the process in the layers of the subjective self, and this process causes them to become more actual and self-aware, and this self-awareness further adjusts and moderates their actions, appearances, and expressions.

References

- The Holy Quran
- Asnami Farimani, Arezou. (1400 SH). Investigating the role of thinking and intention in the perfection of the human soul from the perspective of Transcendental Wisdom, verses and traditions. Master’s thesis. Under the guidance of Sayed Mortaza Hosseini Shahroudi. Mashhad: Ferdowsi University of Mashhad, Shahid Motahari Faculty of Theology and Islamic Studies. [In Persian]
- Darai, Rouhallah. (1394 SH). Explanation of Mullasadra’s point of view about volitional action from the perspective of philosophy of action. PhD thesis of Islamic philosophy. Under the guidance of Ahmad Beheshti and Tuba Kermani. Tehran: University of Tehran, Faculty of Theology and Islamic Studies. [In Persian]
- Enshaei, Mahdi, & Javadi, Mohsen. (1399 SH). The Realization of the Soul before the Body in the Theory of “Corporeal Occurrence”. Hikmat Sadraei. number 16. pp. 75-90. [In Persian]
- Enshaei, Mahdi. (1396 SH). The scope of being in man’s ego in Transcendental Wisdom and Joseph Butler’s thought: basis and necessities. PhD thesis of comparative philosophy. Under the guidance of Mohsen Javadi and Jafar Shahnazari. Qom: Qom University, Faculty of Theology and Islamic Studies. [In Persian]
- _____; Masoomi, Saman. (1395 SH). The Story of Suffering; Criticism of acceptance of suffering from the

point of view of emotionalism. Religious Thought of Shiraz University. Volume 16. Number 3. Series 60. pp. 23-46. [In Persian]

- Faramarz Gharamaleki, Ahad, & Mashayekhipour, Muhammad Ali. (1396 SH). Ethics in the Light of Imam Ali's (peace be upon him) First Book: Self-Knowledge. Tehran: Nahjul Balagha Foundation. [In Persian]
- Firozabadi, Muhammad Ibn Yaaghoub. (1415 AH). Al-Qamoos al-Muhit. Beirut: Dar al-Kutub Al-Elmiyya. [In Arabic]
- Johari, Ismail Ibn Hammad. (1376 AH). Assehah: Taj al-Logha and Sehah al-Arabiya. researched by Ahmad Abdul Ghafoor Attar. Beirut: Dar al-Alam for the Muslims. [In Arabic]
- Ketabchi, Fatemeh Sadat, & Varzdar, Keramat. (1401 SH). A critical examination of the nature of "intention" from the point of view of Donald Davidson and Sadr al-Mutaallehin. Biannual scientific research journal of epistemological research. 11th year Number 24. pp. 173-194. [In Persian]
- Khaki Karamelki, Muhammad

Reza. (1400 SH). An introduction to the Philosophy of the Islamic Movement with an emphasis on the philosophical views of Allameh Sayyed Muniruddin Hosaini Al-Hashemi, with the cooperation of Ebrahim Sadeghi Merasht & Mohammad Hosain Taheri Khosrowshahi. Qom: Tamdan Novin Islamic. [In Persian]

- Motahhari, Mortaza. (1363 SH). Criticism on Marxism. Sadra Publications. [In Persian]
- Mulla Sadra (1981). Al-Hikama al-Mutaaliyah fi al-Asfar al-Aqliyyah al-Fourth. Beirut: Dar Ehiya al-Trath al-Arabi. [In Arabic]
- _____ (1363 SH). Mafatih al-Ghaib. Tehran: Ministry of Culture and Higher Education, Islamic Society of Wisdom and Philosophy of Iran, Institute of Cultural Studies and Research. [In Arabic]
- _____ (1383 SH). Commentary on the principles of al-Kafi (Sadra). edited by Muhammad Khajawi. Tehran: Institute of Cultural Studies and Research. [In Arabic]
- Nasri Nasrabadi, Muhammad, & Ganjvar, Mahdi, & Emami Jome, Sayyed Mahdi. (1402 SH). Human agency with emphasis on the role of

- intention in the individuation of action in the perspective of Transcendental Wisdom. Religious Thought of Shiraz University. Period 23. Series 3. Number 88. pp. 117-139. [In Persian]
- Oboudiyyat, Abd al-Rasoul. (1392 SH). An Introduction to Mulla Sadra's Theosophical System (Volume I): Ontology and Cosmology. Tehran: Organization for the Study and Compilation of University Humanities Books (Samt); Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian]
 - Palangi, Monireh. (1387 SH). Existential movement in the arc of descent and ascent. Sadra's Kheradnameh. Number 52. pp. 17-26. [In Persian]
 - Rafii Atani, Ata-allah. (1396 SH). Reality and Method of Explaining "Human Action" in the Framework of Islamic Philosophy: a Fundamental Theory in Humanities. Tehran: Aftab Tehseh (exclusive publisher of Sadra Islamic Humanities Research Center). [In Persian]
 - Rezaee, Mehran. (1403 SH). Introducing the conceptual framework for "positive alienation" based on ontological and epistemological study of the explanations of philosophers and Islamic scholars. Philosophical Meditations. Online admission. [In Persian]
 - Sabzevari, Mulla Hadi. (1981). The Margin on Al-Hikama al-Mutalaiya in Al-Asfar al-Aqliyyah al-Foureh authored by Mullasadra. Beirut: The Revival of Arab Heritage. [In Arabic]
 - Sari Arefi, Masouma Sadat, Masoudi, Jahangir. (1397 SH). Explaining the role of intention in moral value from the perspective of Mulla Sadra. Theological Philosophical Research. 20th year. 4th issue. serial number 78. pp. 91-110. [In Persian]
 - Zakeri, Mahdi. (1394 SH). Philosophy of Action: an Introduction. Tehran: organization for the study and compilation of humanities books of universities (Samt), humanities research and development center; Qom: Islamic Science and Culture Research Institute. [In Persian]
 - Zubeidi, Muhammad. (1414 AH). Taj al-Arus Men Javaher al-Qamous. Research by Ali Shiri. Beirut: Dar al-Fekr. [In Arabic].

سازوکار نقش آفرینی نیت در حیات انسان بر اساس مبانی حکمت متعالیه

محمد نصری نصرآبادی^۱ | مهدی گنججواری^۲

۱. دانش‌آموخته دکتری حکمت متعالیه، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. رایانامه: mnnasrabadi73@gmail.com

۲. دانشیار گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اهل البیت (ع)، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. رایانامه:

m.ganjvar@ltr.ui.ac.ir

چکیده: پژوهش حاضر بر اساس تبیین وجودشناسانه از نیت و نیز تبیین نقش آن در تشخیص اعمال جزئی انسان، در صدد تبیین کیفیت تأثیرش در زندگانی انسان بر اساس مبانی نظام فلسفی حکمت متعالیه است؛ نظامی که با تأکید بر نظریهٔ اصالت وجود، زمینه را برای تبیین وحدت اطلاقی وجود و سپس وحدت جمعی و اطلاقی نفس انسانی - که مبنای عمیق‌ترین سطح تحلیل مقولهٔ نیت است - فراهم آورد. در راستای پاسخ به مسألهٔ پژوهش، با رویکرد توصیفی - تحلیلی، ابتدا تأثیر نیت در عمل، عمل در حال و هردو در ذات بیان می‌شود. در ادامه، نیت به عنوان اولین ظهور اختیارمندی انسان معرفی می‌گردد و در نهایت، گفتمان نیت به مثابهٔ گفتمان گذر از من مقید به من مطلق مورد تبیین قرار می‌گیرد. نتیجه آنکه توجه به نیت و تمرکز بر آن در واقع تلاشی مختارانه برای دستیابی به لایه‌های عمیق‌تر و حقیقی‌تر نفس انسانی و اظهار باطن لایه‌مند من علوی و سعه‌مند او است. به بیان دیگر، تأثیر عمدهٔ نیت در حیات انسان، سوق دادن او به نظر در معنا، عاقبت و غایت امور است که این نظر با سیر در لایه‌های نفس اطلاقی او محقق می‌شود و این سیر، موجب فعلیت و خودآگاه‌تر شدن او می‌شود.

اطلاعات مقاله:

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ‌ها:

دریافت: ۱۴۰۴/۵/۱۵

بازنگری: ۱۴۰۴/۸/۲۶

پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۲۳

انتشار: ۱۴۰۵/۶/۱۵

واژگان کلیدی:

نیت، اختیار، علت غایی، من علوی، حکمت متعالیه.

استناد: نصری نصرآبادی، محمد؛ گنججواری، مهدی (۱۴۰۵). سازوکار نقش آفرینی نیت در حیات انسان بر اساس مبانی حکمت متعالیه.

تأملات فلسفی ۱۶ (۳۸)، ۳۴۳-۳۷۳. <https://doi.org/10.30470/phm.2025.2037218.2557>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه زنجان.

DOI: <https://doi.org/10.30470/phm.2025.2037218.2557>

Homepage: phm.znu.ac.ir

مقدمه

واژه «نیت» که در لغت عرب، مصدر و اسم مصدر از ماده «نوی» و به معنای «قصد» (فیروزآبادی، ۱۴۱۵ق، ۴: ۴۵۹)، «توجه» (زبیدی، ۱۴۱۴ق، ۲۰: ۲۶۶) و «عزم» (جوهری، ۱۳۷۶ق، ۶: ۲۵۱۶) است، برای فعلی جوانحی و قلبی به عنوان مرحله‌ای میان تصوّر صرف بدون ترجیح و عمل به کار می‌رود.

اهمیت فی‌الجمله نیت انسان از انجام یک رفتار، بر کسی پوشیده نیست و قضاوت‌های مختلف نسبت به انجام‌دهندگان یک عمل یکسان به حسب تفاوت نیت ایشان، چه در عرف عام و چه در عرف خاص و نظام‌های متنوع فکری، مؤیدی بر همین مطلب است.

تکرار بسیار مشتقات واژه «نیت» و کلمات موجود در شبکه مفهومی آن از جمله «قصد»، «عزم» و «اراده» و نیز عناوین کاملاً مرتبط با آن از جمله «اخلاص» در قرآن و متون اسلامی اعم از روایی، تفسیری، کلامی، فلسفی، عرفانی، اخلاقی، فقهی و اصولی نیز نشانگر نقش کلیدی و پررنگ آن در شبکه مفهومی این متون است.

امروزه نیز بحث از نیت/قصد

(Intention) به عنوان یکی از مبادی افعال

اختیاری انسان در شاخه‌هایی همچون فلسفه عمل، فلسفه ذهن، فلسفه اخلاق، فلسفه علوم انسانی و نیز روان‌شناسی اخلاق پیگیری می‌شود (ذاکری، ۱۳۹۴: ۴-۳ و ۱۹۷) و تأثیر عوامل داخلی و خارجی بر روی آن مورد بررسی قرار می‌گیرد.

علی‌رغم بحث‌های فراوان پیرامون چیستی و اهمیت نیت و انگیزه‌ها در علوم اسلامی و انسانی پیش‌گفته و نیز سایر علوم انسانی همچون حقوق، جامعه‌شناسی و ادبیات، تحلیل فلسفی شایسته‌ای از ابعاد مختلف آن و نقش فوق‌العاده آن در حیات دنیوی و اخروی انسان صورت‌نپذیرفته است. پژوهش حاضر درصدد تبیین این نقش و سازوکار آن بر اساس مبانی راقی برآمده از نظام حکمت متعالیه است.

در همین راستا پژوهش حاضر درصدد دستیابی به پاسخ این مسأله است که نقش نیت در حیات انسان بر اساس مبانی حکمت متعالیه چیست؟ آیا بر اساس مبانی حکمت صدرایی می‌توان با تمرکز بر روی این مقوله به عنوان یکی از ساحات وجودی انسان، حیات متفاوتی را برای او رقم زد، و اگر چنین تلاشی ثمربخش است، چگونه میسر

می‌شود؟ مبانی این نظام فلسفی که با الهام‌گیری قابل توجه از تعالیم وحیانی و مکاشفات عرفانی پی‌ریزی شده است، چگونه می‌تواند تبیینی حکمی برای سازوکار چنین نقش آفرینی و تأثیری ارائه کند؟ پاسخ به این مسأله، خود نیازمند پژوهش‌هایی چندجانبه بدین شرح است:

۱. نسبت نیت با عامل: ابتدا باید پاسخ این مسأله مشخص شود که اساساً «نیت» چیست؟ نیت در عبارات ملاصدرا به چه معنا است؟ آیا معنای لغوی آن با معنای فلسفی‌اش متفاوت است - که در این صورت باید مفهوم ذهنی خود را برای تفکر فلسفی پیرامون آن بازسازی کنیم - یا نه؟ تحلیل وجودشناختی آن بر اساس مبانی حکمت متعالیه چیست؟ نیت به عنوان یکی از اعمال نفس انسانی چه جایگاهی در وجود او دارد و نسبت آن با نیت‌کننده (عامل) چیست؟

۲. نسبت نیت با عمل: مسأله دومی که در راستای تبیین نقش نیت در حیات انسان لازم است بدان پرداخته شود، نسبت نیت با کنش انسان است. عمل انسان به عنوان سطحی‌ترین لایه و بُعد وجود او، محسوس‌ترین ظهور ذات، و نیز رایج‌ترین عامل تغییر در حیات انسان‌ها، چه نسبتی با نیت او دارد؟ به عبارت دیگر از لحاظ

هستی‌شناختی، نقش نیت در تشخص عمل چیست و ارتباط وجودی عمل با نیت و انگیزه پشتیبانش چیست؟ نقش عمل و اقدام بر اساس نیت، در به ثمر رسیدن نیت چیست؟ نیات حسن یا قبیح اگر به مرحله عمل نرسند چه اثر وجودی دارند؟ آیا هنگامی که عامل، یک حرکت معین با چند نیت مختلف انجام می‌دهد، در حقیقت یک عمل وجود دارد با نیات مختلف، یا اساساً به تعداد نیات، اعمال مختلفی وجود دارد؟

۳. نسبت نیت با حیات عامل: مسأله بعدی که رسالت اصلی پژوهش حاضر پرداختن به آن است، نقش نیت در حیات انسان است؛ به این معنا که پس از تبیین وجودشناسانه از نیت و نیز تبیین نقش آن در اعمال جزئی انسان، کیفیت تأثیرش در زندگانی انسان بر اساس مبانی حکمی تبیین شود. نیت که خود معلول عامل است چگونه و با چه تحلیل فلسفی می‌تواند در او و حیات دنیوی و اخروی او تأثیر بگذارد؟ سر تأکید بسیار تعالیم دینی و بالتبع اندیشمندان مسلمان بر اهمیت نیت - به گونه‌ای که گویی ملاک انحصاری ارزش عمل است - چیست؟

در برخی پژوهش‌ها تا حدی به دو مسأله اول پرداخته شده است (برای نمونه: نصری نصرآبادی و همکاران، ۱۴۰۲). خلاصه آنکه

ملاصدرا در آثار خود:

۱. بحثی مستقل را به مسأله «نیت» اختصاص نداده است؛ بلکه ذیل مباحث مختلف همچون علت غایی، تحلیل اراده، فرق اراده خداوند و اراده انسان، بیان تسلط شیطان بر انسان، و قوای نفس حیوانی، و نیز عباراتی ناهمسان به تبیین عمل و مبادی مترتبه فعل/حرکت اختیاری/ارادی/قصدی انسان (یا همان عمل) و از جمله «نیت» پرداخته است.

۲. تلقی و معنای اصطلاحی ویژه‌ای از نیت، مد نظر نداشته است و تحلیلی که از آن در کتبش ارائه می‌نماید، در واقع تدقیق در همان معنای لغوی و متبادر از آن به ذهن عرف، و تحقیق جایگاه آن در سلسله مبادی افعال اختیاری است.

به هر تقدیر چنانکه از تحلیل مفهومی واژه نیت و نیز تحلیل فلسفی صدرا درباره آن برمی‌آید، نیت در معنای مصدری خود، امری با مختصات زیر است:

۱. قصد، عزم و اراده جازم انجام فعل؛ لذا به صرف یک‌خطور ذهنی یا تصمیم سست، چه در روایات اسلامی و بالتبع عرف متشرع، و چه در لسان فلسفه، نیت اطلاق نمی‌شود.

۲. فعل قلبی انسان؛ لذا استعمال حقیقی آن برای سایر موجودات، غریب به نظر می‌رسد.

۳. معلول مبادی قلبی همچون خاطر و رغبت و مترتب بالضروره بر آنها.

۴. علت مبدأ بعدی یعنی علت تحرک اعضا (در خصوص افعال خارجی).

۵. مبتنی و مترتب بر شعور و آگاهی؛ لذا برای اعمال ناخودآگاه و حتی نیمه آگاهانه انسان به کار نمی‌رود.

۶. آخرین فعل قلبی در سلسله مبادی افعال اختیاری؛ چه فعل خارجی مانند ایستادن و چه درونی مانند تفکر.

۷. اولین فعل همواره اختیاری در سلسله مذکور؛ لذا برخلاف مبادی پیشین، همواره استحقاق مؤاخذه دارد (ملاصدرا، ۱۳۶۳: ۲۱۴-۲۱۶).

در رابطه با حقیقت نیت در چشم‌انداز حکمت متعالیه باید گفت دو سرفصل و کلیدواژه حکمی کاملاً مرتبط با «نیت» که در پژوهش درباره مسائل مرتبط با آن راهگشا هستند، مبحث «اختیار» و «علت غایی» است و فهم حقیقت و جایگاه نیت، بدون تدقیق و تحقیق درباره این دو میسر نیست؛ زیرا نیت، از آن‌رو که در سلسله مبادی افعال اختیاری،

اولین مبدأ همواره اختیاری است، با مسأله اختیار پیوند دارد، و از آن جهت که با دربرداشتن عنصر اختیار، اولین مبدأ جهت دهنده به فعل و مشخص کننده سمت و سو و غایت آن است؛ با علت غایی آن (ما لأجله الفعل) گره خورده است و به نظر، سر اهمیت فوق العاده آن نیز همین نکته است. تمام تحلیل های اصلی پژوهش حاضر، بر پایه همین دو مقوله خواهد بود.

در رابطه با مسأله دوم یعنی نسبت نیت با عمل نیز باید گفت نیت به عنوان اولین فعل همواره اختیاری در سلسله مبادی افعال اختیاری انسان از طرفی، و نیز علت غایی عمل او از طرف دیگر، با معین کردن کیفیت ارتباط و اتحاد مختارانه عامل با لایه های نفس اطلاقی خویش، تمام هویت و تشخص عمل را شکل می دهد و بنابراین عاملیت انسان کماً و کیفاً با نیت او از انجام عمل گره خورده است؛ یعنی اساساً اینکه تا چه اندازه می توان عمل را به عامل منتسب دانست و او را متصف به عاملیت نسبت بدان کرد، و نیز اینکه دقیقاً عاملیت او نسبت به چه عملی محقق است، در گرو نیت او است.

به بیان بهتر برخلاف دیگر علل چهارگانه، علت غایی نقش مخفی تر و باطنی تری در تحقق معلول بازی می کند و بر

اساس لایه مندی عالم و به تعبیر فلسفی، وحدت تشکیکی ظهورات، اولاً هر ظاهری، رقیقه باطنی است که حقیقت آن است و ثانیاً هر امری هرچه به حقیقت نزدیک تر شود، وحدت، کلیت، سعه و اطلاق بیشتری پیدا می کند. لذا علت غایی نسبت به سایر علل عمل، اصیل تر و حقیقی تر و در نتیجه مؤثرتر و مهم تر است (نصری نصرآبادی و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۳۲)؛ به گونه ای که به معنای دقیق کلمه می توان گفت: «شیئ الشیء بغایته» و در بحث ما: «شیئ العمل بنیته».

لذا در ادامه به مسأله سوم پرداخته می شود.

بنا بر جست وجوها، مرتبط ترین تحقیقات (اعم از پایان نامه و مقاله) به پژوهش حاضر به ترتیب تاریخ انتشار عبارتند از:

۱. «تبیین دیدگاه ملاصدرا درباره فعل ارادی از منظر فلسفه عمل» (دارائی، ۱۳۹۴): از نظر نگارنده رساله، به دور از واقع نیست اگر اساساً فلسفه عمل را به عنوان فلسفه نیت (فلسفه اراده) نام گذاری کنیم (دارائی، ۱۳۹۴: ۳۰) و لذا در جای جای فصول اصلی این پژوهش چنان که کلیدواژه اول آن نیز «نیت» شمرده شده است؛ از نسبت عمل با نیت از نظر فیلسوفان عمل و حکیمان مسلمان بحث شده و به نقش تام آن در تشخص عمل

در نظر حکمای اسلامی و خصوصاً ملاصدرا تصریح شده است.

۲. «تبیین نقش نیت در ارزش اخلاقی از منظر ملاصدرا» (ساری عارفی و مسعودی، ۱۳۹۷): نگارندگان مقاله ابتدا به تحلیل چیستی نیت و ارزش آن از منظر ملاصدرا می‌پردازند. سپس به تحلیل تأثیر نیت در فاعل اخلاقی، در فعل اخلاقی و در فعل و فاعل اخلاقی بر اساس عبارات صدرا می‌پردازند و در نهایت تأثیر مستمر و متقابل نیت، فعل و فاعل اخلاقی در ارزش‌دهی به یکدیگر در سطوح متفاوت را نتیجه می‌گیرند.

۳. «بررسی نقش تفکر و نیت در استكمال نفس انسان از دیدگاه حکمت متعالیه» (اصنامی فریمانی، ۱۴۰۰): این پایان‌نامه در بخش اول از فصل سوم به مبانی حکمت متعالیه در تبیین استكمال نفس از جمله حرکت جوهری، جوهریت مطلق نفس، وحدت نفس و قوای نفسانی، اتحاد عاقل و معقول، و قوای علامه و عماله نفس انسانی می‌پردازد.

۴. «بررسی انتقادی ماهیت «قصد» از دیدگاه دونالد دیویدسن و صدرالمتألهین» (کتابچی و ورزدار، ۱۴۰۱): این مقاله به بررسی و واکاوی تعریف «قصد/عمد» و وجه

تمایز «کنش قصدی» از «کنش غیرقصدی» در فلسفه دیویدسن و ملاصدرا می‌پردازد و به این نتیجه می‌رسد که هرچند هر دو فیلسوف در باب قصد، تحویل‌گرا هستند و آن را حالتی ذهنی/نفسانی مستقل از سایر حالات نمی‌دانند، اما صدرا برخلاف دیویدسن، کنش قصدی را عمل ناشی از «اراده و آگاهی مرتبه دوم عامل به غرض فعل» - که آن را «نیت» می‌نامد (کتابچی و ورزدار، ۱۴۰۱: ۱۸۴ و ۱۸۵) - می‌داند و به همین دلیل، تعریف صدرا از قصد و کنش قصدی از تعریف دیویدسن قابل دفاع‌تر به نظر می‌رسد. در این پژوهش، اراده به مثابه فصل عام کنش قصدی (کتابچی و ورزدار، ۱۴۰۱: ۱۸۳-۱۸۲) و نیت به منزله فصل مساوی آن (کتابچی و ورزدار، ۱۴۰۱: ۱۸۶-۱۸۴) در فلسفه صدرا شمرده شده است.

۵. «عاملیت انسان با تأکید بر نقش نیت در تشخیص عمل در چشم‌انداز حکمت متعالیه» (نصری نصرآبادی و همکاران، ۱۴۰۲): مقاله با رویکرد حکمی و بر اساس آنچه از مبانی حکمت متعالیه برمی‌آید، ابتدا به تبیین حقیقت نیت با توجه به دو سرفصل و کلیدواژه فلسفی متناظر با آن یعنی «علت غایی» و «اختیار» می‌پردازد و بر همین اساس

نقش آفرینی نیت در حیات انسان بر اساس
مبانی حکمت متعالیه؛

۲. تأکید بر عنصر اختیار و تحلیل
حقیقت آن در راستای تحلیل نیت به عنوان
اولین ظهور اختیاری انسان؛
۳. تبیین ارتباط مقوله نیت با مبحث
راقی من علوی و نفس اطلاقی انسان.

۱. سازوکار نقش آفرینی نیت در حیات انسان بر اساس مبانی حکمت متعالیه

از آنجا که پژوهش حاضر در صدد بیان نقش
نیت در حیات انسان است، و بر اساس مبانی
حکمت متعالیه، حیات انسان، واحدی متصل
و ممتد و شامل نشئات مختلف انسان از جمله
نشئه دنیا و آخرت است، مباحث این قسمت،
ناظر به همه این ساحت‌ها است. به بیان دیگر،
آنچه در ادامه در رابطه با تأثیر نیت در عمل،
حال و ذات انسان مورد بحث قرار می‌گیرد،
حقیقتی مختص به زندگی دنیوی یا اخروی
او نیست؛ بلکه ناظر به همه ساحت وجود او
است.

۱-۱. تأثیر نیت در عمل، عمل در حال، و عمل و حال در ذات

در رابطه با تأثیر نیت در عمل، با توجه به نقش
محوری نیت در تشخیص عمل باید گفت هر
فعل به میزانی که مورد نیت فاعل نباشد و به

نقش آن در تشخیص عمل را پی می‌گیرد و
در نهایت، نشان می‌دهد نیت به عنوان اولین
فعل همواره اختیاری در سلسله مبادی افعال
اختیاری انسان از طرفی، و نیز علت غایی
عمل او از طرف دیگر، با معین کردن کیفیت
ارتباط و اتحاد مختارانه عامل با لایه‌های نفس
اطلاقی خویش، تمام هویت و تشخیص عمل
را شکل می‌دهد و بنابراین عاملیت انسان از
لحاظ کم و کیف، با نیت او از انجام عمل
گره خورده است.

وجه نوآوری مقاله پیش رو نسبت به این
موارد آن است که در خصوص مسأله
پژوهش حاضر، هیچ تحقیق مستقل و
نظام‌مندی یافت نشد و تمرکز هیچ‌یک از
تحقیقات مذکور، بر تبیین سازوکار
نقش آفرینی نیت در حیات انسان آن هم بر
اساس مبانی برآمده از نظام فلسفی حکمت
متعالیه نیست. نیز در هیچ‌یک از آن‌ها تبیین
بحث با توجه به هر سه کلیدواژه اختیار، علت
غایی و من علوی انسانی که بنا بر نظر
نگارندگان، سرمایه‌های اصلی بحث حکمی
حول مسأله نیت هستند، وجود ندارد.
به‌طور خلاصه مهم‌ترین و اساسی‌ترین وجوه
امتیاز مقاله پیش رو از همه آن‌ها به صورت
عمومی، موارد زیر است:

۱. تمرکز بر تبیین حکمی سازوکار

صورت ناخودآگاه از او سر زند انتسابش به او مخدوش است؛ چراکه به میزان عدم بهره‌مندی فعل از نیت، آن فعل، غیراختیاری است و علت غایی آن غیرمرتبط با فاعلش می‌شود؛ همچون فاعل بالطبع، بالقسر و بالجبر، که بنا بر متبادر ذهنی عرف عام نیز اطلاق فاعل بر این اقسام، خالی از مسامحه نیست و در این گونه فواعل، فاعل حقیقی، شیء دیگری همچون شخص قاسر است؛ نه فاعل مجبور.

از جهت کیفی نیز چستی نیت فاعل از انجام فعل مشخص می‌کند او با چه مرتبه‌ای از نفس علوی خود پیوند برقرار کرده است و درصدد اظهار چه لایه‌ای از من اطلاقی خویش است و باز با کمک گرفتن از دو کلیدواژه اختیار و علت غایی، باید گفت چستی نیت مشخص می‌کند عامل با اختیار خود در تلاش برای فراچنگ آوردن کدام مرتبه از لایه‌های نفس خویش است که نهایتاً با اختیار هر نیت متمایزی، تجلی متفاوتی از ذات خود بروز می‌دهد و عاملیتی دیگرگون پیدا می‌کند.

خلاصه آنکه نیت به عنوان اولین فعل همواره اختیاری در سلسله مبادی افعال اختیاری انسان از طرفی، و نیز علت غایی

عمل او از طرف دیگر، با معین کردن کیفیت ارتباط و اتحاد مختارانه عامل با لایه‌های نفس اطلاقی خویش، تمام هویت و تشخص عمل را شکل می‌دهد (نصری نصرآبادی و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۳۴-۱۳۳).

در رابطه با تأثیر عمل در حال و حال در معرفت و نیز برعکس این‌ها، ملاصدرا در شرح خود بر اصول کافی بیانی صریح دارد (ملاصدرا، ۱۳۸۳، ۲: ۲۰۳)؛ چنانکه در موضعی دیگر این تأثیر را به همراه شرط آن یعنی صحت و خلوص نیت بیان می‌کند (ملاصدرا، ۱۳۸۳، ۲: ۲۱۵).

تأثیر اعمال بدنی بر نفس، قلب، حقیقت و ذات انسان نیز مورد تصریح ایشان است (ملاصدرا، ۱۹۸۱م، ۹: ۳۰۳؛ ۱۳۸۳، ۱: ۴۵۹) و اساساً ارزش و فضیلت عمل را به میزان تأثیرش در قلب می‌داند (ملاصدرا، ۱۳۸۳، ۱: ۳۷۶).

البته تأثیر عمل در معرفت (و به تعبیر دیگر، در ذات -بنا بر مبنای اتحاد عاقل و معقول-) و بالعکس، به وساطت احوال است (ملاصدرا، ۱۳۸۳، ۲: ۲۰۳). در واقع تأثیر اعمال بر نفس، با توجه به درجه وجودی پایین‌تر اعمال از احوال و معارف، نیاز به تداوم و تکرار بیشتر دارد تا از طریق این

تضاعف، منجر به حصول احوالی در نفس شود و آن احوال در اثر تداوم تبدیل به ملکات راسخه و پیوندخورده با حقیقت انسان شوند. به عبارت دیگر، تأثیر قابل اعتنای فعل بر ذات، در صورت فراوانی فعل رخ می‌دهد؛ چنانکه صدرا نیز تحصیل کمال معرفت و ازدیاد نور قلب را در گرو تکرار اعمال و تداوم احوال می‌شمارد (ملاصدرا، ۱۳۸۳، ۲: ۲۰۴).

خلاصه آنکه با توجه به نقش محوری نیت در تشخیص عمل، تأثیر نیت در عمل، عمل در حال، و عمل و حال در ذات، نقش آفرینی نیت در ساحات سه‌گانه وجود انسان و بالتبع حیات او، تبیینی روشن خواهد داشت.

۱-۲. نیت، اولین ظهور اختیارمندی انسان و عامل اختیارورزی او (نیت به مثابه حلقه وصل مبادی غیراختیاری عمل و عمل)

چنانکه در مقدمه بیان شد، نیت، اولین مبدأ از سلسله مبادی عمل است که همواره تحت اختیار انسان است. مسأله شایسته تأمل در اینجا این است که ترتب علی نیت همواره اختیاری بر مبادی قبلی اضطراری چگونه ممکن است؟ چگونه ممکن است معلول عللی غیراختیاری، اختیاری باشد و بدین سبب بتواند نقش علی مختارانه‌ای برای

شیئی دیگر ایفاء کند؟

در پاسخ به این مسأله، بایستی ابتدا رابطه میان اضطرار و اختیار تحلیل شود. صدرا به این نکته تصریح می‌کند که خود قصد و اراده نمی‌تواند اختیاری باشد و گرنه نیازمند قصدی دیگر خواهد بود که اگر به قصدی اضطراری ختم نشود، مستلزم تسلسل باطل است و اگر به قصدی اضطراری ختم شود، اضطراری بودن آن و اختیاری بودن قصد اول، تحکّم و خلاف وجدان است. سپس در بیان معنای اختیار حیوان می‌گوید:

«اختیار در حیوان عبارت است از علم او و شوق تابع علم» (ملاصدرا، ۱۹۸۱م، ۴: ۱۱۴).

چنانکه در موضعی دیگر اراده/اختیار را به علم به صدور فعل ملائم (غیرمنافی) تعریف می‌کند (ملاصدرا، ۱۹۸۱م، ۶: ۳۱۸) و ملاک تمیز مختار و موجب را مداخلیت دو رکن علم و مشیت در فاعلیت و تأثیر، و یا عدم مداخلیت ولو یکی از این دو می‌داند و به‌عنوان عبارت پایانی فصل مذکور، نکته‌ای را بیان می‌کند و آن اینکه اختیار ماسوی، اضطراری، و اراده ایشان، جبری است:

«و به‌زودی خواهی دانست که هر مختاری غیر از خداوند، در اختیارش مضطرّ و در اراده‌اش مجبور است» (ملاصدرا،

(۱۹۸۱م، ۶: ۳۲۰).

به عبارت دیگر، اختیار ماسوی، اختیاری نیست؛ بلکه اضطراری و ضروری است؛ یعنی این گونه نیست که اختیار ایشان، متوقف بر اختیاری دیگر باشد؛ چراکه در این صورت، سلسلهٔ اختیارات، انتهایی نخواهد داشت و دچار تسلسل باطل است؛ بلکه اختیار ایشان، ذاتی و مقتضای خلقت و حقیقت ایشان است. در واقع، آن چیزی که دافع تسلسل مبادی فعل اختیاری و ارادی است، خود ذات است و حقیقت اختیار، چیزی جز امتداد، تبلور، تجلی و ظهور ذات و به تعبیری ذاتیدن ذات بدون دخالت عامل خارج از آن نیست.

به بیان دیگر -چنانکه صدرا تصریح می‌کند (ملاصدرا، ۱۹۸۱م، ۶: ۳۱۷)- اختیار آن گونه که برخی پنداشته‌اند به معنای صحت انجام یا ترک فعل یا انتخاب یک گزینه از میان گزینه‌های متعدد و مردّد نیست؛ بلکه اختیار چنانکه از تحلیل مفهومی و مقابله‌اش با مفهوم «جبر» به دست می‌آید بدین معناست که چیزی خارج از ذات، ذات را مجبور به انجام فعلی نکند، و این منافاتی با ضروری بودن صدور فعل از ذات ندارد؛ بلکه اساساً نهایت اختیار که برای خداوند اثبات می‌شود، در نهایتِ ضرورت محقق است و به عبارت

دیگر این گونه نیست که خداوند از میان گزینه‌های ممکن و مردّد، یکی را برگزیند. در حقیقت، اختیار، در مقابل جبر است؛ نه ضرورت؛ اما همان گونه که ضرورت خداوند و ماسوی‌الله یکسان نیست، اختیارشان نیز چنین است؛ اختیار خداوند با نهایت ضرورت گره خورده است و اختیار ماسوی‌الله مشوب به امکان و تردید است.

خلاصه آنکه اختیار را نباید ملازم با انتخاب دانست؛ چراکه متبادر از واژه «انتخاب»، وجود گزینه‌های ممکن متعدد در پیش رو و برگزیدن یکی از آنهاست؛ حال یا برگزیدن یکی از طرفین فعل (انجام یا ترک آن) و یا یکی از افعال پیش رو. به زبان حکمی، اختیار، در بالاترین مرتبهٔ خود که متعلق به وجود اطلاقی است با ضرورت پیوند می‌خورد و در آن مقام، هیچ انتخابی به معنای متبادر وجود ندارد؛ هرچند در مراتب پایین‌تر یعنی در سطح ماسوی‌الله، به مقتضای ذات امکانی ایشان، همواره حظی از امکان و تردّد و انتخاب به معنای متداول وجود دارد.

با توجه به این مقدمات پاسخ مسألهٔ بالا تا حدی روشن می‌شود: نیت، به عنوان اولین مبدأ همواره اختیاری عمل، نقطهٔ عطف عمل است؛ چراکه محل ظهور اختیار انسان و بنا بر

بیانی که گفته شد، موضع اعمال علم و مشیت او و به تعبیر دیگر، منصّه ذاتیدن ذات او و ظهور ذات در مقام فعل است. در واقع، در فرایند صدور عمل، اولین جایی که ذات انسان، خودی نشان می‌دهد و ظهوری پیدا می‌کند مقامی است که نیت می‌کند، و این موضع، محل تلاقی مبادی غیراختیاری پیشین و به تعبیری، مبادی ناخودآگاه پیشین، با علم و مشیت او، و به بیان دیگر، ظهور خودآگاه ذات است.

با توجه به این بیان، عمل انسان از یک طرف بنا بر لزوم سنخیت علی-معلولی، کاملاً هم‌سنخ با ذات او است، و بر اساس مبانی حکمت متعالیه در نسبت فعل و ذات به مثابه شأن و ذی‌شأن، ظهور ذات است، و از طرف دیگر، از آنجا که عنصر اختیار، اقتضای امکان برون‌رفت از یک سلسله علیّ معین را دارد، انسان می‌تواند با تغییر نیت خود، ظهوری دیگر برای ذات رقم بزند و بدین ترتیب، سلسله علیّ ذات و فعل را برهم‌زند؛ بدین بیان که با تغییر افق ذات، مقام صدور فعل را عوض کند و با نقش آفرینی در تحقق فعلی متفاوت، تأثیری از سمت فعل بر ذات فاعل بر جای گذارد.

نکته بسیار مهمی که در باب اختیار باید بدان مورد توجه قرار گیرد این است که

اختیار، صرفاً ابزار رشد نیست؛ بلکه خود رشد است، مقصد و غایت رشد است، و ما در مسیر رشد خود، در جست‌وجوی مختارتر شدن و اراده‌مندتر شدن هستیم، و کمّ و کیف اختیارات ما، کمّ و کیف رشد ما و تحصیل و تدوّن ذات ما را تعیین می‌کند. به عبارت دیگر، حضور مختارانه ما در زندگی است که ذات و شخصیت ما را می‌سازد و برعکس، حضور منفعلانه و غیرمختارانه و تحت سیطره طبع، قسر یا جبر عوامل خارجی، مانع رشد است. نیز تلاش برای اختیار امور متعالی، تلاش برای دستیابی به لایه‌های حقیقی‌تر نفس اطلاقی ما و در نتیجه تحصیل و تأصل ذات ماست و بالعکس، اختیار امور دون و در حدّ مثل طبع حیوانی، توقف در مراتب رقیقه من علوی را در پی دارد.

خلاصه آنکه انسان با اختیار خود و تغییر نیّاتش در واقع دارد ذات خود را تغییر، و به عبارت دقیق‌تر، بروز و ظهور می‌دهد و سعه من علوی و نفس اطلاقی خویش را از بطون و کمون، به ظهور و بداء می‌رساند. این مطلب را در بخش بعد با تفصیل بیشتری بیان می‌کنیم.

۳-۱. نیت، اولین ظهور اطلاق نفس انسانی و ارتقاءبخش علت غایی و بالتبع علت فاعلی (گفتنمان نیت؛ گفتنمان گذرا از من مقید به من مطلق)

این بخش مهم‌ترین قسمت پژوهش حاضر محسوب می‌شود و به نظر ما اصل تأثیر نیت در حیات انسان، به ارتباط مسئله نیت با نفس مطلق انسان بازمی‌گردد. بسط این مدعا را با سؤال شروع می‌کنیم: اساساً توجه به مسئله نیت و تمرکز بر روی آن، ما را به چه نکته‌ای رهنمون می‌سازد؟ نیت‌اندیشی و گفتمان نیت، ما را به چه سمت و سویی سوق می‌دهد؟

در پاسخ به این سؤال باید متذکر مطلب دقیقی بود و آن اینکه تبیین جایگاه نیت در سلسله‌مبادی افعال اختیاری انسان و گره‌زدن آن با جزئیت، نیازمند بازنگری است، و به نظر می‌رسد نیت در چشم‌انداز حکمت متعالیه، به عنوان انگیزه‌پشتیبان عمل و به تعبیری باطن و معنای عمل، حقیقتی باطنی‌تر، عمیق‌تر، کلان‌تر، کلی‌تر و سعه‌مندتر نیز دارد که نیت‌های جزئی و خردِ اعمال جزئی، ظهوراتی از آن معنا و رقیقه‌هایی از آن حقیقت هستند. اساساً در این سطح از تحلیل، نیت نه در نسبتش با اعمال جزئی انسان، بلکه به عنوان انگیزه باطنی پشتیبان حیات انسان و به تعبیری، معنای زندگی او مورد بررسی قرار می‌گیرد.

در واقع، پرداختن به مقوله نیت، کم‌کم

انسان را از تفکر نسبت به پشت‌پرده اعمال جزئی خویش عبور می‌دهد و او را به تأمل در باطن حالات و اوصاف و نهایتاً حقیقت اطلاقی ذات خود وامی‌دارد. به تعبیری، تمرکز بر گفتمان نیت، حسابرسی و دقت در نیات اعمال ظاهری و جوارحی، حسابرسی به اعمال باطنی و جوانحی و سرانجام بررسی معنای زندگی و نقد هویت خویش را در پی خواهد داشت؛ سطوحی که به عنوان سطوح چهارگانه خودشناسی مطرح شده است (قراملکی، مشایخی‌پور، ۱۳۹۶: ۱۴۹-۱۴۳). به عبارت دیگر التفات به مقوله نیت، نگاه بطن‌بین و حقیقت‌یاب انسان را شدت می‌بخشد.

نکته قابل تأمل در باب این حرکت از ظاهر به باطن و معنا، و به عبارتی دیگر، توسعه نفسی که در این حرکت صورت می‌گیرد این است که اساساً توسعه، در بستری سعه‌مند معنا پیدا می‌کند، و توسعه، بدون بستر دارای گستره، نامعقول است. بنابراین از طرفی موجودی سعه‌مند وجود دارد که توسعه در بستر وجودی آن اتفاق می‌افتد و از سوی دیگر، شیء قابل توسعه و در حال حرکت، واجد آن سعه می‌شود. لذا شیء متحرک در هر لحظه از حرکت و توسعه خود، از خودی

به خود دیگر سفر می‌کند (انشائی، ۱۳۹۶: ۱۳۳) و این حقیقت، دلالت بر سعه، شمول و اطلاق شیء متحرک دارد.

به نظر می‌رسد وجه اساسی ایفای نقش و اهمیت فوق‌العاده نیت، همین علّت آن - به عنوان علت غایی عمل و در نتیجه علّت علّت علّت فاعلی آن-، برای سفر انسان از من مقید مقابل خود به من مطلق علوی‌اش است. تبیین کیفیت این سیر و حرکت به سبب نیت، مستلزم تبیین حقیقت حرکت، و در امتداد آن، بحث از حدّ نفس انسانی به عنوان مسافت و به تعبیری، بستر حرکت است:

۱-۳-۱. اطلاق نفس انسانی

صدرا در أسفار پس از فصلی که برای تحقیق حدوث نفس بشری باز می‌کند، فصلی طولانی را به ایضاح قول مختار و ردّ قول مخالفان اختصاص می‌دهد و در ابتدای آن تأکید می‌کند که این مسأله، مبحثی دقیق و عمیق است که به همین علّت، میان فلاسفه پیشین در این باب اختلاف وجود دارد. سپس وجه پیچیدگی فهم حقیقت و هویت نفس بشری را این نکته بیان می‌کند که نفس انسانی، برخلاف سایر موجودات طبیعی، مثالی و عقلی، مقام و هویتی ثابت و درجه وجودی معینی ندارد؛ بلکه دارای مقامات و

درجاتی مختلف است و نشأتی پیشین و پسینی دارد که در هریک صورت و وضعیتی متفاوت دارد (ملاصدرا، ۱۹۸۱م، ۸: ۳۴۳).

بنابراین، مسأله این است که حدّ نفس انسانی چیست؟ نظریه مشهور صدرا مبنی بر «جسمانیّه الحدوث و روحانیّه البقاء» بودن آن، چه افقی را پیش روی اندیشمندان می‌گشاید؟ اساساً معنای حرکت جوهری نفس از جسمانیت به روحانیت در این نظریه چیست؟

پاسخ این مسائل را در پاسخ مسأله‌ای کلان‌تر و بنیادی‌تر پی می‌گیریم. اساساً اگر وجود، اولاً وحدت شخصی یا به تعبیر رساتر، وحدت اطلاقی دارد و ثانیاً مساوق با فعلیت است، حرکت چه معنایی دارد؟ چراکه فعلیت و ضرورت وجود واحد اطلاقی، جایی برای تصور حرکت - به معنای خروج تدریجی از قوه به فعل - در نظام هستی باقی نمی‌گذارد.

برای پاسخ به این مسأله بایستی تلقی خود از حقیقت حرکت را روشن کنیم. دغدغه و مسأله اصلی فیلسوف در بحث حرکت، جمع میان تغیر و ثبات (عبودیت، ۱۳۹۲: ۲۶۱-۲۶۴) یا به عبارتی همان کثرت و وحدت (خاکی قراملکی، ۱۴۰۰: ۲۴۰) است. حرکت، جمع پراکنده، کثرت و تنوع در عین

وحدت، و ثبات در عین نو شدن است. به بیان دیگر فیلسوف در راستای تبیین عقلی تغییرات و دگرگونی‌ها - که مستلزم پذیرش توأمان ثبات و تغییر است-، به بحث از حرکت پرداخته است. بنابر این تعریف مشهور حرکت (خروج تدریجی از قوه به فعل) نباید ما را از پرداختن به حقیقت آن و دغدغه اصلی از طرح آن بازدارد و مانع از تدقیق در لبّ و روح معنای آن شود و اساساً شأن حکیم، پرداختن به مفاهیم فارغ از حقایق آن‌ها نیست.

در واقع، حرکت به عنوان یک امر واحد متصل و به بیان دیگر یک وجود ممتدّ متجدّد، جامع میان کثرت و وحدت، و تغیر و ثبات است و چنانکه در افق وحدت اطلاق وجود، کثرت نه تنها منافی با وحدت نیست بلکه مؤیّد و مؤکّد آن است (سبزواری، ۱۹۸۱م، ۶: ۲۲)، در حرکت نیز با درآمیختن وحدت و کثرت، سریان، سیلان، انبساط، شمول، اطلاق و سعه نسبی متحرک، به ظهور می‌رسد.

توضیح آنکه در تعبیر وحدت اطلاق، هم به وحدت اشاره شده است و هم به کثرت؛ چراکه اطلاق و سعه، عبارت دقیق‌تر کثرت و به بیان بهتر، مقتضی، اصل، ریشه و

حقیقت کثرت است. در واقع، در افق وحدت اطلاق وجود هم وحدت و بساطت وجود دیده می‌شود، و هم اطلاق، سعه، «کلّ الأشياء» بودن و به تعبیری، شمول آن نسبت به کثرات.

این مطلب با تحلیل دقیق وحدت و کثرت بر اساس مبنای اصالت وجود و وحدت اطلاق آن قابل استنباط است. به این بیان که وجود، به حکم وحدت اطلاق‌اش، مشروط به هیچ‌یک از وحدت و کثرت متقابلین نیست؛ چنانکه «بشرط لا» از هیچ‌یک از وحدت و کثرت هم نیست، و اساساً فوق وحدت و کثرت است و هریک از این دو، ظهور و بیان و تعبیری از وحدت اطلاق وجود است.

به عبارت دیگر اطلاق، تعبیر دیگر وحدت و تأیید آن و تأکید بر آن است، و وحدت نیز تعبیر دیگر اطلاق و تأیید آن و تأکید بر آن است؛ چنانکه اطلاق تعبیر دقیق‌تر کثرت و تأیید آن و تأکید بر آن و مقتضی آن، و کثرت نیز تعبیر دیگر اطلاق و تأیید آن و تأکید بر آن و مقتضای آن است. با این بیان، حقیقت حرکت که تغیر و تنوع در عین ثبات یا همان کثرت در عین وحدت است، در مطلق وجود جریان دارد

(انشائی، جوادی، ۱۳۹۹: ۸۰) و سعه آن نسبت به همه عرصه هستی است و حرکت، عین هستی و حیات است (پلنگی، ۱۳۸۷: ۲۰). خلاصه آنکه بر اساس مبنای وحدت اطلاق وجود به عنوان مبنای نهایی حکمت متعالیه، حرکت را می‌توان ظهور و بیان سعه وجود دانست (انشائی، جوادی، ۱۳۹۹: ۸۹) و فلسفه اسلامی در چشم‌انداز حکمت متعالیه را فلسفه حرکت و رشد.

مسأله‌ای که اکنون مطرح می‌شود این است که مگر غیر از وجود واحد اطلاق، موجودی سعه‌مند و دارای اطلاق هست که بتوان حرکت اشیاء را به ظهور سعه و اطلاق آن‌ها تعریف نمود؟ پاسخ این مسأله، به صورت کلی، با توجه به بحث اطلاق نسبی ظهور بالاتر در سلسله تشکیکی ظهورات نسبت به ظهورات پایین‌تر و در خصوص بحث ما، اطلاق نفس انسانی یا همان من علوی انسانی مشخص می‌شود.

توضیح آنکه با توجه به نظر نهایی حکمت متعالیه مبنی بر وحدت شخصی وجود و تشکیک در ظهورات آن، هر ظهوری تمام کمالات ظهور پایین را داراست و نسبت به آن شمول و اطلاق دارد؛ اما نسبت به وجود مطلق، همچنان مقید و محدود است. بنابراین به تبع موجودیت و شدت ظهور،

مساوقات وجود یعنی وحدت، فعلیت، بساطت و ... نیز در هر ظهوری، نسبی است. پس اطلاق آن نیز نسبت به ظهورات پایینی، نسبی است (انشائی، جوادی، ۱۳۹۹: ۷۸).

در خصوص نفس انسانی نیز باید گفت: «انسان دارای دو من است: من سفلی و من علوی؛ بدین معنی که هر فرد، یک موجود دو درجه‌ای است؛ در یک درجه حیوان است مانند همه حیوان‌های دیگر و در یک درجه دیگر دارای یک واقعیت علوی است. واقعیت وجودی انسان در یک قسمت و در یک درجه، واقعیت حیوانی اوست و در یک درجه دیگر که بالاتر است و واقعیت انسان، بیشتر وابسته به آن است و بخش اصیل‌تر وجود انسان است، واقعیت ملکوتی انسان است» (مطهری، ۱۳۶۳: ۲۰۹-۲۰۷).

تعبیر دیگر برای «من علوی»، «خود برتر»، «من فراتر» (رفیعی، ۱۳۹۶: ۱۵۵)، «خود عالی» (رضائی، ۱۴۰۳ پذیرش آنلاین) و «من مطلق» است که برخلاف من‌های مقید، من واقعی و اصیل و وجه اشتراک همه حالات من است (انشائی، معصومی، ۱۳۹۵: ۳۳-۳۹). به بیان حکمی دقیق‌تر، نفس انسان، تقرر و تحقق در مقام وجود مطلق یا همان مسبب‌الاسباب دارد که واجد تمام کمالات اطوار مختلف نفس و در واقع واجد حقیقت

همه آن‌هاست. این نحو تحقق را تحقق علوی نفس و به عبارت دیگر، من علوی می‌نامیم که مبنایی اساسی برای بسیاری از مباحث نظری و نیز مباحث ناظر به عمل همچون ادراکات اعتباری، باید و هست و ... است (انشائی، جوادی، ۱۳۹۹: ۷۵ و ۸۶).

تبیین مطلب فوق نیز نیازمند شرح و بسط است. صدرا در أسفار پس از فصلی که برای تحقیق حدوث نفس بشری باز می‌کند، فصلی طولانی را به ایضاح قول مختار و ردّ قول مخالفان اختصاص می‌دهد و با بیان اینکه سبب کامل الذات تام‌الافاده، هیچ‌گاه از مسبب خود انفکاک نمی‌پذیرد، به وجود نفس انسانی پیش از بدن، و ملازمت و همراهی آن با علتش تصریح می‌نماید و فهم این مطلب را ویژه استواران در دانش که جامع برهان و عرفان هستند می‌داند (ملاصدرا، ۱۹۸۱م، ۸: ۳۴۶-۳۴۷).

در ادامه فصل مذکور، کیفیت این کینونت متقدم متکثر را همچون وجود علمی و ثبوت پیشین اشیاء خارجی جزئی و متکثر در قضاء سابق خداوند می‌شمارد (ملاصدرا، ۱۹۸۱م، ۸: ۳۵۵)؛ چنانکه در مفاتیح الغیب، به وجود پیشین خصوص نفوس انسانی در علم قدیم خداوند تصریح می‌کند (ملاصدرا،

۱۳۶۳: ۵۳۶).

او در ادامه فصل و در مقام ایراد به استدلال دیگر شیخ اشراق بر بطلان وجود پیشین نفوس انسانی، مراد خود و دیگر قائلان به چنین وجودی را روشن‌تر می‌سازد و آن را نه وجود نفس بما هی نفس، بلکه وجود نفس بما هی عقل می‌داند (ملاصدرا، ۱۹۸۱م، ۸: ۳۶۶) و از همین‌جا وجه افتراق قول مختار ایشان با قول منسوب به افلاطون مبنی بر قدم نفوس متکثر و جزئی روشن می‌شود؛ چنانکه خود، هم در ابتدای فصل پیش (ملاصدرا، ۱۹۸۱م، ۸: ۳۳۲) و هم در ادامه همین فصل ذیل عنوان «ذکر تنبیهی» توجیهی برای آن بیان می‌کند (ملاصدرا، ۱۹۸۱م، ۸: ۳۷۳-۳۷۴).

در واقع ایشان با نگاه تشکیکی به جواهر و نشئات، تطابق عینی غیرتشکیکی و غیرتفاضلی نفوس جزئیة در عالم طبیعت با عالم پیشین را به هیچ‌وجه نمی‌پذیرد؛ بلکه چنانکه در اواخر فصل، جمع‌بندی بحث را تحت عنوان «ایضاح و تأکید» بیان می‌کند، میان این کینونت‌های نفس، رابطه‌ای علی، تشکیکی و تفاضلی برقرار می‌داند (ملاصدرا، ۱۹۸۱م، ۸: ۳۷۸).

به عبارت دیگر صدرا در مورد نفوس

جزئیۀ در عالم پیشین، تکثرِ مقابلِ وحدت را - که برخلاف تکثرِ ذیلِ وحدت حقّه، با وحدت حقّه قابل جمع نیست - نمی پذیرد، و گرنه پذیرش کثرتی که ذیلِ وحدت حقّه معنا می یابد از اصول اساسی تفکر حکمت متعالیه است (انشائی، ۱۳۹۶: ۹۹)؛ چنانکه در فصل بیست و هفتم از مرحلهٔ علت و معلول أسفار با عنوان «فی إثبات التکثر فی الحقائق الإمكانیه» می گوید:

«پس حق این است که کسی که قدمی راسخ در تصوف و عرفان دارد، وجود ممکنات را رأساً (از بُن)، نفی نمی کند» (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ۲: ۳۲۳).

از آنجا که علتِ مفارقِ نفسِ موجود در عالم طبیعت، خود، معلول است، کمال ذاتی و افادۀ آن نیز اطلاقِ حقیقی و مطلق ندارد و لذا کمال و برتری نفس در مقام سببی پیش از بدن، نسبت به نفس در مقام بدن نیز غیرمطلق است؛ بدین معنا که نفس قبل از طبیعت هرچند به اقتضای علیتش، همهٔ کمالات نفس در عالم طبیعت را دارد و به تعبیری بدون لحاظ وجود مطلق، نسبت به معلولش، «کلّ الأشياء» است، اما با لحاظ وجود مطلق، اطلاق و شمولش نسبی و شبیه به سعهٔ معلول خود است.

به عبارت واضح تر و نیز کلی تر، هر

علتی غیر از علّة العلل، هرچند نسبت به معلولش، کامل تر و سعه مندتر است، ولی با لحاظ وجود مطلق، هم سنگ و هم ردیف معلول است، و مراد از اطلاق نسبی همین است. صدرا در رابطه با «کلّ الأشياء» بودنِ نفس علوی نسبت به ظهورات پایین تر می گوید: «و دانستی که نفس هنگامی که عقل می شود، کلّ الأشياء می شود ... بلکه هرگاه نفس کامل تر شود جامعیت آن نسبت به اشیاء، بیشتر و بساطتش شدیدتر می شود؛ چراکه بسیط حقیقی، کلّ الأشياء است (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ۸: ۲۵۳).

همچنین باید توجه داشت که کینونتِ سابقِ نفس بر بدن، واحد نیست و «شئون و اطوار بسیاری» و «بودن های وجودی» (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ۸: ۳۴۶) و «گونه هایی از بودن» (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ۸: ۳۳۲) که در عبارات صدرا برای نفس بیان شده است، صرفاً مختص اکوان نفس در عالم طبیعت نیست؛ بلکه بین عقل مفارق اخیر و وجود مطلق، پیوستاری سلسله وار از کینونت های متناسب با هر مرتبه، موجود است و هریک نسبت به پایین تر از خود به شرحی که گذشت، اطلاق دارد تا اینکه از عالم ظهورات به عالم وحدت اطلاق وجود برسیم که عالم مسبب الأسباب است.

به تحقق نفس در مقام مسبب الأسباب یا همان وجود مطلق، که تمام تحقق‌های نفس در طبیعت و قبل و بعد از آن، از شئون و اطوار آن است «تحقق علوی نفس» گفته می‌شود. تذکر بسیار مهم آنکه اطلاق نفس در مقام مسبب الأسباب، به تبع خود مسبب الأسباب، برخلاف اطلاق نفس در سایر علل خویش، اطلاق نسبی نیست و همان‌گونه که وجود واحد اطلاق، واجد جمیع کمالات تعینات هستی و بلکه عین آن‌هاست، نفس در مقام وجود واحد اطلاق نیز واجد همه کمالات اطوار مختلف نفس و به تعبیر دقیق‌تر، واجد همه حقیقت آن‌هاست (انشائی، جوادی، ۱۳۹۹: ۸۶)؛ چنانکه به تعبیر صدرای وحدت جمعیه نفس، ظلّ وحدت حقّه واجب الوجود است (ملاصدرا، ۱۹۸۱م، ۸: ۱۳۴).

بنا بر توضیحاتی که گذشت، نظریه «جسمانیّه‌الحدوث و روحانیّه‌البقاء» بودن نفس انسانی، به معنای شروع داستان نفس او از عدم یا قوه محض نیست؛ بلکه تبیین چگونگی ظهور تحقق علوی نفس در نشئه دنیاست (انشائی، ۱۳۹۶: ۱۰۳).

حاصل این مقدمه نسبتاً طولانی اینکه بر اساس مبنای حکمی جسمانیّه‌الحدوث بودن

نفس، انسان در مراحل ابتدایی حیات خود، حظّ چندانی از روحانیت، تجرّد و فعلیت ندارد. در مراتب بعدی بر اساس نیت خود که اولین فعل قلبی همواره بهره‌مند از عنصر اختیار در وجود او محسوب می‌شود، با استعمال سایر قوای نفسانی و نیز بدن و بر اساس حرکت جوهری نفس، به تدریج شخصیت خود را می‌سازد. به عبارت دقیق‌تر، توجه به نیت و تمرکز بر آن به عنوان علت غایی عمل، در واقع تلاشی مختارانه برای دستیابی به لایه‌های عمیق‌تر و حقیقی‌تر نفس انسانی و اظهار باطن لایه‌مند من علوی و سعه‌مند او است.

به بیان دیگر چنانکه در ابتدای این بخش گفته شد، اساساً تبیین جایگاه نیت در سلسله اعمال جزئی انسان و گره‌زدن آن با جزئیت، نیازمند بازنگری است، و در واقع، نیت در چشم‌انداز حکمت متعالیه، به عنوان انگیزه پشتیبان عمل و به تعبیری معنای عمل، حقیقتی باطنی‌تر، عمیق‌تر، کلان‌تر، کلی‌تر و سعه‌مندتر نیز دارد که نیت‌های جزئی و خرد اعمال جزئی، ظهوراتی از آن معنا و رقیقه‌هایی از آن حقیقت هستند. در این سطح از تحلیل، نیت نه در نسبتش با اعمال جزئی انسان، بلکه به عنوان انگیزه باطنی پشتیبان

حیات انسان و به تعبیری، معنای زندگی او مورد بررسی قرار می‌گیرد.

بر این اساس پرداختن به مقوله نیت، کم‌کم انسان را از تفکر نسبت به پشت‌پرده اعمال جزئی خویش عبور می‌دهد و او را به تأمل در باطن حالات و اوصاف و نهایتاً حقیقت اطلاقی ذات خود وامی‌دارد و وجه اساسی ایفای نقش و اهمیت فوق‌العاده نیت، همین علّیت آن - به‌عنوان علت غایی عمل و در نتیجه علّت علّیت علّت فاعلی آن -، برای سفر انسان از من مقید مقابلی خود به من مطلق علوی‌اش است.

خلاصه آنکه تأثیر عمده نیت در حیات انسان، سوق دادن او به نظر در معنا، عاقبت، غایت و خاتمه امور است که این نظر با سیر در لایه‌های نفس اطلاقی او محقق می‌شود و این سیر، موجب فعلیت و خودآگاه‌تر شدن می‌شود و این خودآگاهی و خودیابی بیشتر، افعال، ظواهر و صوادر او را تنظیم و تعدیل می‌کند.

از نتایج این بیان اینکه گفتمان نیت، شخصیت انسان را به سمت استقامت و عدم تزلزل پیش می‌برد؛ چراکه نیت هرچه عمیق‌تر باشد یعنی کلان‌تر و کلی‌تر و سعه‌مندتر است و بالتبع تراحمش با سایر نیت و در نتیجه تزلزلش کمتر خواهد بود.

نتیجه دیگر اینکه به تعبیری، انتهای مسیر نیت به معنای جزئی‌اش، نه به معنای کلانش به‌عنوان معنای حیات انسان، بی‌نیتی است؛ چون نیت به عنوان علت غایی عمل، موجب حرکت فاعل به سوی غایت است و به بیان دیگر، فاصله فاعل و غایت یا به عبارتی، فاصله ظاهر و باطن را پر می‌کند. لذا در مقام وحدت اطلاقی که فاعل و غایت، در اوج یگانگی و وحدت هستند، نیتی هم وجود نخواهد داشت.

نتیجه‌گیری

بر اساس مبانی حکمت متعالیه، سازوکار نقش آفرینی نیت در حیات انسان، با توجه به اینکه نیت، از طرفی تمام هویت و تشخص عمل را شکل می‌دهد و به واسطه عمل، در حال، و به واسطه عمل و حال در ذات، تأثیر می‌گذارد تبیینی روشن خواهد داشت.

از زاویه‌ای دیگر، نیت، به‌عنوان اولین مبدأ همواره اختیاری عمل، نقطه عطف عمل است؛ چراکه محل ظهور اختیار انسان و موضع اعمال علم و مشیت او و به تعبیر دیگر، منصف ذاتیدن ذات او و ظهور ذات انسان در مقام فعل است. در واقع، در فرایند صدور عمل، اولین جایی که ذات انسان، خودی نشان می‌دهد و ظهوری پیدا می‌کند مقامی است که نیت می‌کند، و این موضع، محل تلاقی

مبادی غیراختیاری پیشین و به تعبیری، مبادی ناخودآگاه پیشین، با علم و مشیت او و به بیان دیگر، ظهور خودآگاه ذات است. به عبارت دیگر، انسان با اختیار خود و تغییر نیاتش در واقع دارد ذات خود را تغییر و به عبارت دقیق‌تر، بروز و ظهور می‌دهد و سعه من علوی و نفس اطلاقی خویش را از بطون و کمون، به ظهور و بداء می‌رساند.

از عمیق‌ترین منظر، اصل تأثیر و نقش آفرینی نیت در حیات انسان، به‌همین ارتباط آن با نفس مطلق انسان بازمی‌گردد. از این‌رو تسین جایگاه نیت در سلسله مبادی افعال اختیاری انسان و گره‌زدن آن با جزئیت، نیازمند بازنگری است. به عبارت دیگر، نیت به‌عنوان انگیزه پشتیبان عمل و به تعبیری باطن و معنای عمل، حقیقتی باطنی‌تر، عمیق‌تر، کلان‌تر، کلی‌تر و سعه‌مندتر نیز دارد که نیت‌های جزئی و خُردِ اعمال جزئی، ظهوراتی از آن معنا و رقیقه‌هایی از آن حقیقتند و گفتمان نیت،

کم‌کم انسان را از تفکر نسبت به پشت‌پرده این اعمال جزئی خویش عبور می‌دهد و او را به تأمل در باطن حالات و اوصاف و نهایتاً حقیقت اطلاقی ذات خود وامی‌دارد. وجه اساسی ایفای نقش و اهمیت فوق‌العاده نیات، همین علّیت آن - به‌عنوان علت غایی عمل و در نتیجه علت علّیت علّات فاعلی آن -، برای سفر انسان از من مقید مقابلی خود به من مطلق علوی‌اش است.

بنابراین تأثیر عمده نیت در حیات انسان، سوق‌دادن او به نظر در معنا، عاقبت، غایت و خاتمه امور است که این نظر با سیر در لایه‌های نفس اطلاقی او محقق می‌شود و این سیر، موجب فعلیت و خودآگاه‌تر شدن او می‌شود و این خودآگاهی بیشتر، افعال، ظواهر و صوادر او را تنظیم و تعدیل می‌کند.

ملاحظات اخلاقی:

حامی مالی: این پژوهش هیچ کمک مالی از سازمان‌های تأمین مالی دریافت نکرده است.

تعارض منافع: طبق اظهار نویسندگان، این مقاله تعارض منافع ندارد.

برگرفته از پایان نامه/رساله: این مقاله مستخرج از رساله با عنوان «سازوکار نقش آفرینی نیت در حیات انسان بر اساس مبانی حکمت متعالیه» با راهنمایی دکتر مهدی گنجور می‌باشد.

منابع

پلنگی، منیره. (۱۳۸۷). «حرکت جوهری

و جودی در قوس نزول و صعود».

خردنامه صدرا، شماره ۵۲، ۱۷-۲۶.

جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۳۷۶ق).

الصحاح: تاج اللغة و صحاح العربیة

(احمد عبدالغفور عطار، محقق). بیروت:

دار العلم للملایین.

خاکی قراملکی، محمدرضا. (۱۴۰۰).

پیش در آمدی بر فلسفه حرکت اسلامی

با تأکید بر آرای فلسفی علامه

سید منیرالدین حسینی الهاشمی (با

همکاری ابراهیم صادقی مرشت و

محمد حسین طاهری خسرو شاهی). قم:

تمدن نوین اسلامی.

دارائی، روح الله. (۱۳۹۴). تبیین دیدگاه

ملاصدرا در باره فعل ارادی از منظر

فلسفه عمل. رساله دکتری فلسفه

اسلامی، به راهنمایی احمد بهشتی و

طوبی کرمانی. تهران: دانشگاه تهران،

دانشکده الهیات و معارف اسلامی.

ذاکری، مهدی. (۱۳۹۴). در آمدی به فلسفه

عمل. تهران: سازمان مطالعه و تدوین

کتب علوم انسانی دانشگاه ها (سمت)،

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی؛ قم:

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

اصنامی فریمانی، آرزو. (۱۴۰۰). بررسی

نقش تفکر و نیت در استكمال نفس

انسان از دیدگاه حکمت متعالیه، آیات

و روایات. پایان نامه کارشناسی ارشد، به

راهنمایی سید مرتضی حسینی

شاهرودی. مشهد: دانشگاه فردوسی

مشهد، دانشکده الهیات و معارف

اسلامی شهید مطهری.

انشائی، مهدی. (۱۳۹۶). گستره وجودی من

انسانی در تفکر حکمت متعالیه و تفکر

جوزف باتلر: مبانی و لوازم. رساله

دکتری فلسفه تطبیقی، به راهنمایی

محسن جوادی و جعفر شانظری. قم:

دانشگاه قم، دانشکده الهیات و معارف

اسلامی.

انشائی، مهدی، و معصومی، سامان. (۱۳۹۵).

«داستان رنج: نقد و بررسی مقبولیت

رنج از نگاه احساس گرایی». اندیشه

دینی دانشگاه شیراز، دوره ۱۶، شماره

۳، پیاپی ۶۰، ۲۳-۴۶.

انشائی، مهدی، و جوادی، محسن. (۱۳۹۹).

«تحقق نفس قبل از بدن در نظریه

حدوث جسمانی». حکمت صدرایی،

شماره ۱۶، ۷۵-۹۰.

عبودیت، عبدالرسول. (۱۳۹۲). درآمدی به نظام حکمت صدرایی (جلد اول: هستی‌شناسی و جهان‌شناسی). تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)؛ قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

فرامرزی قراملکی، احد، و مشایخی‌پور، محمدعلی. (۱۳۹۶). اخلاق در پرتوی سخنان امام علی (علیه‌السلام): دفتر اول، خودشناسی. تهران: بنیاد نهج‌البلاغه. فیروزآبادی، محمد بن یعقوب. (۱۴۱۵ق). القاموس المحيط. بیروت: دار الکتب العلمیه.

کتابچی، فاطمه‌سادات، و ورزدار، کرامت. (۱۴۰۱). «بررسی انتقادی ماهیت "قصد" از دیدگاه دونالد دیویدسن و صدرالمتألهین». پژوهش‌های معرفت‌شناختی، سال یازدهم، شماره ۲۴، ۱۷۳-۱۹۴.

مطهری، مرتضی. (۱۳۶۳). نقدی بر مارکسیسم. تهران: انتشارات صدرا.

ملاصدرا. (۱۹۸۱م). الحکمة المتعالیة فی الأسفار العقلیة الأربعة. بیروت: دار إحياء التراث العربی.

رضائی، مهران. (۱۴۰۴). ارائه مدل مفهومی برای «ازخودبیگانگی مثبت»، مبتنی بر تحلیل هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی از تبیین‌های فلاسفه و متفکران اسلامی. تأملات فلسفی، ۱۵(۳۶)، ۴۶۹-۵۰۳.

<https://doi.org/10.30470/phm.2024.2011583.2442>

رفیعی آتانی، عطاءالله. (۱۳۹۶). واقعیت و روش تبیین «کنش انسانی» در چارچوب فلسفه اسلامی: نظریه‌ای بنیادین در علوم انسانی. تهران: آفتاب توسعه، ناشر اختصاصی مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا.

زبیدی، محمد. (۱۴۱۴ق). تاج العروس من جواهر القاموس (علی شیری، محقق). بیروت: دار الفکر.

ساری عارفی، معصومه‌سادات، و مسعودی، جهانگیر. (۱۳۹۷). «تبیین نقش نیت در ارزش اخلاقی از منظر ملاصدرا». پژوهش‌های فلسفی — کلامی، سال بیستم، شماره چهارم، پیاپی ۷۸، ۹۱-۱۱۰.

سبزواری، ملاحادی. (۱۹۸۱م). حاشیه بر الحکمة المتعالیة فی الأسفار العقلیة الأربعة، تألیف ملاصدرا. بیروت: دار إحياء التراث العربی.

ملاصدرا. (۱۳۸۳). شرح أصول الکافی

(محمد خواجوی، مصحح). تهران:

مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

ملاصدرا. (۱۳۶۳). مفاتیح الغیب. تهران:

وزارت فرهنگ و آموزش عالی، انجمن

اسلامی حکمت و فلسفه ایران، مؤسسه

مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

نصری نصرآبادی، محمد، گنجور، مهدی،

و امامی جمعه، سیدمهدی. (۱۴۰۲).

«عاملیت انسان با تأکید بر نقش نیت در

تشخیص عمل در چشم انداز حکمت

متعالیه». اندیشه دینی دانشگاه شیراز،

دوره ۲۳، سری ۳، شماره ۸۸، ۱۱۷-

۱۳۹.